

materiáli, je nepochybne významným prínosom do filozofickej tvorby v Česko-slovensku i v zahraničí.

Vladimír Seiler

O DIALEKTICKEJ POVAHE POZNANIA

Dialektika poznania [hl. red. A. S. Karmin]. Leningrad, Izd. Leningradského universiteta, 1988, 304 s.

Obsahom kolektívnej monografie, na ktorej sa podieľali dve desiatky sovietskych filozofov, je skúmanie rôznych aspektov dialektiky poznávacích procesov. V súčasnosti existujú v rámci marxistickej filozofie (sovietskej, nemeckej, bulharskej, česko-slovenskej ai.) viaceré pokusy o systematický výklad teórie poznania; jednu z koncepcií predstavuje i leningradská monografia, ktorá sa usiluje obsiahnuť čo najširší okruh gnozeologických problémov a vysvetľovať ich v čo najširšom kontexte, zdôrazňujúc spätosť poznávacích procesov s inými druhmi ľudskej činnosti, objasňujúc ich genézu i sociálne funkcie.

O rozsiahlom spektre problémov svedčí aj štruktúra knihy; po I. časti nazvanej *Dialektickomaterialistické chápanie povahy poznania*, v ktorej sa spájajú všeobecné charakteristiky, pojmy a princípy marxistickej teórie poznania, sa ďalší výklad člení na dve relatívne samostatné časti pojednávajúce o individuálnych poznávacích procesoch (II. časť) a o sociálnych formách poznávacej činnosti (III. časť); záverečná časť je venovaná špecifickým vlastnostiam vedeckého poznania.

Pozornosť úvodných kapitol sa upriamuje na metafyzické gnozeologické koncepcie v predmarxistickej materialistickej a idealistickej filozofii: kriticky sa analyzuje a prehodnocuje prínos jednotlivých smerov k riešeniu problémov vzťahu subjektu a objektu poznania, podstaty poznávacích procesov a ich spätosti s ostatnými druhmi činnosti a pod. Po tomto stručnom historickom úvode pristupujú autori k objasneniu jednoty odrazu a činnosti ako jedného zo základných postulátov marxistickej teórie poznania. Diferencujú pojmy poznania, odraz, vedomie (ktoré sa neraz nesprávne stotožňujú), upozorňujú na potrebu odlišovať tri roviny odrážania skutočnosti, a to: a) poznávací odraz (ktorého výsledkom sú pojmy, idey rekonštruujúce objekt), b) emocionálny odraz (ktorý má formu špecifického osobnostného vzťahu k predmetom), c) odrážanie vo forme vedomých predmetných pôsobení, cieľavedomej praktickej činnosti. Možno pokladať za správne, že v monografii sa vedomie neredukuje na poznávací odraz, ale včleňujú sa doň aj emocionálne a vôľovo-motivačné komponenty, ako aj na druhej strane to, že poznanie sa nevtiesna len do rámca vedomého odrazu, ale reflektuje sa aj úloha nevedomých psychických činností v poznávacích procesoch.

Pri objasňovaní činnostnej stránky poznania sa v práci zdôrazňuje miesto zmyslovo-predmetnej i intelektuálnej operačnej činnosti, nemenej sa dôraz kladie i na všeobecnejší kontext celostnej životnej činnosti subjektu poznania a napokon na sociálno-historickú determináciu poznania. Na rozdiel od niektorých koncepcií (aj v rámci marxistickej filozofie) sa v monografii dôsledne rozlišuje medzi činnostným charakterom poznania (vyššie uvedené znaky) a medzi tvorivým charakterom poznania. Zatiaľ čo pod tvorivosťou sa tu rozumie cieľavedomá orientácia na zabezpečovanie principiálne nových prvkov

v kontexte danej kultúry, činnosťný charakter poznania nevyklučuje, ale naopak, predpokladá v poznávacom procese prítomnosť nielen produktívnych, ale aj reprodukčných prvkov. Precizácia pojmov predstavuje vždy predpoklad úspešného riešenia problému, preto treba úsilie o ňu aj v tomto prípade oceniť. Podnetom pre diskusiu môže byť názor prezentovaný v knihe, podľa ktorého sa atribút tvorivosti spája až s racionálnym poznaním, v súvislosti so zmyslovým sa hovorí iba o zárodkoch tvorivosti. Otázku, či je tvorivosť vlastná celému poznávaciemu procesu, možno podľa mňa riešiť len za predpokladu, že zmyslové i racionálne chápeme ako vzájomne sa podmieňujúce momenty, a nie ako izolované, do seba uzavreté procesy. S autormi však možno súhlasiť v uznaní nerovnakej miery tvorivosti daných momentov poznávacieho procesu.

Mimo pozornosti neostala ani problematika prebiehajúca odrazu a v nadväznosti na ňu i problematika sociálneho predvídania (so zdôvodnením jeho ontologickej a gnozeologickej neurčitosti). Za hlavný cieľ vedeckého predvídania pokladajú autori predovšetkým skonštruovanie ideálnych modelov rozličných alternatívnych, objektívne možných spôsobov vývinu materiálnych systémov. Dialektickú povahu predvídania demonštrujú na jednote odrazu a tvorivosti, objektívneho a subjektívneho, hodnoverného a pravdepodobného, gnozeologického a axiologického momentu.

Pri skúmaní pravdivosti poznania sa v práci dôsledne uplatňuje princíp konkrétnosti pravdy, prostredníctvom ktorého sa vylučujú jednostranné, metafyzické prístupy ku skutočnosti. Podstatu tohto princípu vidia autori správne v nevyhnutnosti začleniť každé hodnotenie pravdivosti do určitého kontextu, usúvzťažniť poznatok (jeho pravdivosťnú charakteristiku) s podmienkami, v ktorých sa formuloval, s kritériami presnosti a úplnosti, ktorým má zodpovedať. Očividné je, že táto požiadavka nadobúda význam najmä v súvislosti so spoločenskovedným poznaním, no nemožno ju ignorovať ani pri skúmaní prírodnej reality.

Ako vyplýva z už uvedenej štruktúry knihy, autori v osobitých častiach skúmajú individuálnu poznávaciu činnosť a v osobitých zase jej spoločenské formy, čím síce postihujú diferencovanosť poznávacích procesov vzhľadom na povahu (individuálnu, kolektívnu) subjektov poznania, no zároveň strácajú zo zorného uhla odlišnosti podľa iných kritérií (napr. predvedeckosť, vedeckosť poznania); zviditeľňujú teda jedny, no do úzadia posúvajú druhé aspekty poznávacieho procesu.

V časti venovanej individuálnej poznávacej činnosti sa tematizuje vzťah zmyslového a racionálneho poznania; pri prvom sa akcentuje jeho predmetná a celostná povaha, pri druhom sa na základe funkcionálnej asymetrie mozgu vyčleňujú dva typy myslenia — nazdávame sa, že sústredenosť na túto typológiu sa v knihe deje na úkor skúmania iných aspektov myšlienkového činnosti. Napokon, či je fakt tejto funkcionálnej asymetrie skutočne až taký významný z hľadiska celostného posudzovania problému, ukážu ďalšie výskumy — realizované predovšetkým špeciálnymi vedami zaoberajúcimi sa činnosťou mozgu.

Dialektickosť poznávacích procesov podčiarkujú autori aj objasnením heuristických funkcií, ktoré plnia zmyslové obrazy (v tejto súvislosti hovoria o obrazoch-cieľoch, obrazoch-modeloch, obrazoch-symboloch, obrazoch-plánoch a pod.) v racionálnom a dokonca i v teoretickom poznaní.

Nesporným prínosom je to, že monografia je z viacerých hľadísk koncipovaná netradične: novosť pohľadu a prístupu však popri rozšírení obvyklého

záberu vlastnému prácam z danej oblasti nesie so sebou aj istú redukciu problematiky. V každom prípade k pozitívam knihy patrí skutočnosť, že autori do nej včlenili otázky intuície (s pomerne podrobným rozborom jej fyziologického i funkcionálneho základu) a takisto aj otázky chápania, no predovšetkým azda problematiku osobnostného poznania. V súvislosti s posledným venujú pozornosť nielen historickému vývinu, ale aj aktuálnemu stavu rozpracovania otázok spätých s osobnostnými faktormi poznávacích procesov. Napriek tomu, že dnes sa už v marxistickej filozofii a metodológii vied nepochybuje o vplyve týchto faktorov na priebeh poznania, chýba v našej literatúre ich hlbšia analýza. O to viac možno oceniť záujem autorov o osobnostné poznanie (netotožné s osobným poznaním) ako o poznanie, ktoré sa pre individuum stáva zvnútrnením poznatkov a ako také i organickou súčasťou jeho individuálnej životnej činnosti. Dôležité je upozornenie na rozdiel medzi osobným poznaním, ktoré môže vzniknúť aj formálnym osvojením rôznych poznatkov a medzi osobnostným poznaním, ktorého obsah nemôže byť nikdy odcudzený danej osobnosti. V monografii sa naznačujú otázky genézy osobnostného poznania úzko späté so svetonázorovou problematikou (presnejšie, s problematikou svetonázorového pôsobenia); jej pertraktovanie v monografii je z teoretických i spoločensko-praktických hľadísk silne aktuálne a aj naša filozofia jej bude musieť venovať zvýšenú pozornosť.

Druhú časť uzatvára kapitola orientovaná na problematiku socializácie poznania, jej spôsobov a podmienok, rozoberajúca ťažkosti adekvátneho jazykového vyjadrenia a komunikovania, najmä principiálne nových poznatkov. V tejto súvislosti sa zaujímavo poukazuje na vplyv umenia (predovšetkým umeleckého jazyka) pri procesoch socializácie poznania i na závislosť „ľahkosti“, pružnosti tejto socializácie od všeobecno-kultúrnej úrovne vedca (resp. celého vedeckého spoločenstva).

Miesto a funkcie poznania v systéme kultúry sa skúmajú v ďalšej časti venovanej sociálnym formám poznávacej činnosti. Autori medzi ne zaraďujú ako relatívne samostatné formy: každodenné praktické poznanie, hrovú formu poznania, poznanie uskutočňované v estetickom odraze sveta, hodnotovo-svetonázorové formy poznávacej činnosti a vedecké poznanie. Napriek čiastočnej výhrade voči takémuto členeniu, pri ktorom je na prvý pohľad očividná istá asymetrickosť, nesúrodosť jednotlivých elementov, možno oceniť, že do zorného uhla monografie sa dostala napr. hrová forma poznávacej činnosti. Skúmajúc fenomén hry ako unikátneho typu činnosti, ktorá nemá cieľ mimo seba samej, odhaľujú autori jej poznávacie možnosti i špecifickosti mechanizmov, ktorými sa dá v hre dôjsť k pravde. Z hľadiska základných charakteristík a poznávacích funkcií vyčleňujú niekoľko typov hier (hry expresívne, mimetické, cieľové, rolové a pod.), pričom základ ich gnozeologického fungovania vidia v okolnosti, že hra stavia človeka do kritických, priam stresových situácií, v ktorých často dochádza k maximálnemu vybičovaniu a prekonávaniu obvyklých intelektuálnych možností. Netriviálne poznávacie možnosti hry súvisia s osobitosťami hrovej komunikácie a v závislosti od stupňa inštitucionalizácie môžu, ako to autori demonštrujú na viacerých príkladoch z histórie i súčasnosti, zohrávať v intersubjektívnom i v širšom zmysle v spoločenskom živote významné úlohy. Význam analýzy poznávacích možností hry, ako o ňu usiluje monografia, možno vidieť nielen v novom chápaní hry a jej kognitívneho dosahu, ale najmä, aspoň z hľadiska teórie poznania, v rozšírenom

pohľade na samotnú poznávaicu činnosť, na jej spätosť s inými typmi duchovnej i materiálnej činnosti, na zdôraznenie hodnotovo-orientačných, prognostických, projekčných a riadiacich elementov poznania.

Značne frekventovanejšími ako predchádzajúce sú v našej literatúre problémy vzťahu poznania a estetického osvojovania a otázky každodenného poznania; v súvislosti s prvými zdôrazňujú autori dvojsmerný charakter pôsobenia [rozišujú estetické momenty v poznávacej činnosti i poznávacie momenty v estetickom osvojovaní], v súvislosti s druhými zasa upozorňujú na nesprávnosť vtesnávať každodenné poznanie len do roviny receptúrnosti.

Osobitná požornosť sa venuje v monografii hodnotovo-svetonázorovým formám poznávacej činnosti; ako ich spoločnú črtu nevymedzujú autori ich orientácie na „objekt sám osebe“, ale na subjektovo-objektový vzťah. V dôsledku orientácie na fixáciu hodnotového vzťahu človeka k svetu je týmto formám, ako autori správne podčiarkujú, spoločný aj určitý ideologický obsah, pochopiteľne, jeho miera je rôzna v závislosti od toho, či ide o mytológiu, náboženstvo, ideológiu, humanitné poznanie alebo filozofiu. V súvislosti s rozborom spôsobu fungovania hodnotovo-svetonázorového poznania sa v práci spomínajú aj pojmy obraz sveta a štýl myslenia, no zmienka o nich neprerastá do hlbšej analýzy [ak odmyslíme náčrt funkcií druhého v časti o vedeckom poznaní].

Vedecké poznanie, jeho genéza, dialektika sociálnej determinácie a sociálnych funkcií vedy, parametre vedeckého vývinu, sú predmetom ďalších kapitol monografie. Do popredia záujmu sa vysúva štruktúra poznania (hovorí sa tu o trojčlennej štruktúre: objekt, prostriedky-podmienky a subjekt), proces skúmania ako vzájomné pôsobenie subjektu a objektu poznania [jeho základné štádiá sa vymedzujú ako empirické, nefundamentálne teoretické, špekulatívne a fundamentálne teoretické poznanie] a napokon motívy poznania. Veľký dôraz sa v práci kladie najmä na fundamentálne teoretické skúmanie späté s principiálne novým poznaním a na tvorivú predstavivosť („umozriteľnyje kombinácii“), t.j. fantáziu, dohady, intuíciu. Nemožno sa zbaviť dojmu, že zaradenie [inak veľmi významnej] fázy „umozriteľnoj“ ako sprostredkujúceho ohnívka medzi empirickým (resp. nefundamentálnym) a medzi teoretickým, fundamentálnym skúmaním vedie k zjednodušeniu, veď fantázia, intuícia a pod. sprevádzajú celý proces vedeckého poznania, participujúci (i keď v nerovnakej miere) na vytváraní modelov, hypotéz, ideálnych objektov i teórií.

V polemike s Popperom sa v knihe vyzdvihuje požiadavka pristupovať k problematike rastu vedeckého poznania zo širšieho zorného uhla, zohľadňujúc predovšetkým vzťah extenzívneho a intenzívneho momentu vo vývine vedeckého poznania, ako aj vzťah diferenciácie a integrácie ako tendencií určujúcich zmenu jeho štruktúry. Kritika jednostranného induktivismu a deduktivismu v nemarxistickej metodológii vyúsťuje v záverečných kapitolách monografie do zdôvodnenia nevyhnutného dialektického prístupu k problematike vývinu vedeckého poznania.

Kolektívna monografia o dialektike poznania síce celkom nespĺnila vytýčený cieľ, podať systematický výklad problémov poznania (čo je inak cieľ mimoriadne náročný), priniesla však mnohé vážne podnety pre ďalšie rozpracovávanie marxistickej teórie poznania.

Etela Farkašová